ЧЕШКИЯТ МОТИВ ЗА СВОБОДАТА В ПИСМАТА И ДОКУМЕНТИТЕ НА ГЕОРГИ МАРКОВ

Дияна Боева

THE CZECH MOTIF FOR FREEDOM IN GEORGI MARKOV'S LETTERS AND DOCUMENTS

Diyana Boeva[1], Shumen University, Bulgaria

https://doi.org/10.46687/XVNE7825

Abstract: *This article examines the letters and documents from Georgi Markov's archive. The Czech element in it is seen as a symbol of disobedience and revolt since it is related to the events of the Prague Spring and the author's attitude towards this key moment in Post-World War II European history; an attitude shown more tacitly or explicitly in Bulgaria and on the Western radio stations. "I Was Him" is the play marking a point of no return after which Markov had to leave Bulgaria in 1969. The facts and what has been hushed from the already published writer's archive, as well as his correspondence with Milosh Voita and Jan Koska, are being discussed in the context of their respective times. From the personal correspondence of Georgi Markov, we can see his desire for a fulfilling life with the ones close to him, his love for Bulgaria and the absence of pathetic or heroic gestures. Freedom in this Bulgarian writer is part of his authentic desire to live according to a personal philosophy where writing occupies a crucial place; very important for the writer are a few of his friends, especially his parents in Bulgaria for whom he has a sense of guilt – after his father's death Markov is overcome by the feeling of intolerance for the Bulgarian political and social status quo. The Czech motif for freedom in Markov's letters and documents is like "a life with the others" where the individual and his or her place matter.*

Key words: *freedom, Georgi Markov, letters and documents, "I Was Him", Czech play, "life with the others"*

Чувство за непоносимост

„Живот с другите" е книга от българо-френския учен Цветан Тодоров, посветена на отношенията между хора, принадлежащи към една и съща общност. В нея, по думите на Цветан Тодоров (Todorov, 2015, p. 12), самият

---

1 Diyana Boeva is a doctoral student at the Department of History and Theory of Literature, *Konstantin Preslavsky* University of Shumen. The topic of her dissertation is "Georgi Markov in the Literary and Educational Discourse". She teaches Bulgarian language and literature at "Geo Milev" Language School in Dobrich. She is also the author of three novels forming a trilogy published by "Ergo" Publishing House: *Letters for Origami* (2016); *Innocents* (2020); and *The Freezing* (2023) (all original titles are in Bulgarian). Email: diyanaboeva2018@gmail.com

Copyright © 2025 Diyana Boeva

Article history: Received: 20 April 2025; Reviewed: 25 May 2025; Revised: 1 June 2025; Accepted: 9 June 2025; Published: 5 August 2025

This open access article is published and distributed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

той не се задоволява да описва смисъла на текста, а влиза в полемика с вижданията на автора, когото анализира чрез т.нар. „диалогична критика“. Цветан Тодоров се придържа към схващането, че двамата с описвания автор се намират в един по-широк контекст в търсене на истина и справедливост като реакция към властта. Отбелязва, че не само истината за човека, но и неговото щастие минават през „другия“. В контекста на Студената война си струва да се отбележи, че трудности, свързани с непоносимост към статуквото, се споделят от писатели, принадлежащи на двата враждуващи лагера, както недвусмислено показва Христо Боев, сравнявайки изображенията на морето при Силвия Плат и Петя Дубарова, като тези писателки в своя протест изразяват симпатии към противоположния политически блок (Boev, 2022, pp. 9-25) – копнеж по „другото“, това, което официално се отхвърля.

През 2022 г. издателство „Рива“ издаде в солиден том „Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков“. Трябва да се отдаде дължимото на съставителя на този хронологичен текст – Любен Марков, първи братовчед на българския писател, убит в Лондон, Георги Марков. Любен Марков полемизира с миналото, като добросъвестно публикува: кореспонденцията на своя братовчед около присъдата му в България заради клеймото „невъзвращенец“; писмата до майка му и баща му; протокола от бързото приемане на Георги Марков в Съюза на българските писатели; кореспонденцията с Петър Увалиев; разговори на журналисти с писателя; някои рецензии по повод пиесите му и други произведения; писмата на Яна Пипкова до Георги Марков и неговите до нея, както и тези до бившата му съпруга Здравка Лекова; кореспонденция с онези, които се осмеляват да общуват с него в края на 60-те и 70-те години на XX век след установяването му на Запад. Виждаме доносите, разпитите на свидетелите по делото на писателя, както и кореспонденцията с посланици, министри и началници на служби по повод удължаването на паспорта му извън страната. В случая прави впечатление бавенето на отговорите, за да се достигне до обявяването му за „невъзвращенец“. До самото му убийство силно приятелство и доверие го свързва с преводачките – майка и дъщеря – Надежда и Румяна Кожухарови; публикувани са някои от есетата на писателя; календарът на майката на Георги Марков, в който тя отбелязва смъртта на своя син.

Очевидно е, че Георги Марков приема съдбата си: не безропотно, но с надежда, че най-доброто предстои в този Западен свят, в който той избира волю-неволю да живее, без да забравя родината си, за която до последния момент мисли и пише в своите „Задочни репортажи за България“, които чете по Западните радиа. Общият тон на писмата на Георги Марков до близки и познати българи издава голямото му желание да не къса със своята родина, въпреки че би искал много по-рано да се е озовал в Англия и там да прекара живота си – смислено и свободно. Неминуемо прозира и

голямото му желание да бъде успял писател на новото място, което не може да нарече „родно“, но оценява през положителното и отрицателното, за да стигне до ясната мисъл, че предпочита свободата и трудностите пред нагаждачеството и партийните недомислици в комунистическа България. Именно това заявява директно и в един от известните си репортажи „Прага ’68“. Есето е прочетено по „Дойче веле“ през 1974 г., в памет на годишнината от Пражката пролет.

Оказва се, че животът за писателя Георги Марков ще е живот „без другите“, без онези, които обича най-много – своите родители, които оставя в България. Надделява чувството му за непоносимост към статуквото. Последният от трийсет и седемте репортажа от „Задочни репортажи за България“, излъчен на 27 юли 1978 г. по радио „Свободна Европа“, носи именно заглавието „Чувство за непоносимост“, съпроводено от голямата болка по загубата на баща му и невъзможността да го изпрати в последния му час.

Чешкият мотив

На 15 юни 1969 г. в 11:30 часа преди обед в Държавния сатиричен театър в София започва закритата премиера на пиесата на Георги Марков „Аз бях той“. Георги Марков споделя, че в 11:30 часа вечерта вече е бил в хотел „Екселсьор“ в Белград. След сбогуване с близките (и обещание за скорошно виждане), след странната обиколка из София – наистина се оказва последна, Георги Марков напуска България с въпросителни какво следва.

В репортажа „Чувство за непоносимост“ писателят споделя:

> Не беше въпросът за съдбата на пиесата ми в Сатиричния театър. За мен и за всички беше ясно, че щяха да я спрат. В края на краищата театърът беше техен. Истинският въпрос беше за това, че аз никога не успях (въпреки опитите ми) да се идентифицирам с тях. Винаги усещах ясна предопределеност, която категорично определяше кое беше мое и кое беше тяхно (Markov, 2022, p. 443).

Ако се перифразира българският изследовател Вихрен Чернокожев (Chernokozhev, 2009, p. 16), може да се направи изводът, че подобни мисли, които водят и до действия при Георги Марков, са опит човек да се приближи до изгубената автентичност на собствения си живот, отнета от тоталитарната власт, в случая – от комунистическа България. Паметта, продължава Вихрен Чернокожев, не е институция, която постановява кое задължително да помним и кое да забравим (p. 16). Марков помни пространствено и емоционално всичко от България: планини, реки, села, градове, обичаи, роднини, чисто български реплики и пр.

Насрочената закрита премиера на „Аз бях той“ от ръководството на театъра има две цели: да се разбере какво мислят властите и да се потърси подкрепата на публиката. По думите на Георги Марков реакцията на публиката надминава най-добрите очаквания. Представянето на актьора

Георги Парцалев се определя като великолепно, залата се е тресяла от смях. Но колкото по-смешно е ставало в първо действие, толкова по-мрачни са били някои лица в салона. В антракта към Георги Марков се приближава известен полковник от Държавна сигурност и му казва: „Абе, ти каква чешка пиеса си написал?“ (Markov, 2022, p. 444). Марков отвръща, че пиесата му е българска, и отминава. Вечерта „по-важни приятели“ го съветват да напусне страната за известно време, така се озовава в Белград в деня, в който България и Полша играят мач за Световното по футбол. Прави впечатление, че паспортът и визата на Георги Марков са готови, очевидно за всеки случай и в очакване на нещо. Писателят споделя, че по време на последната си разходка из София всичко в него е крещяло, че никога няма да се върне и да види „тази земя, тази природа“ (Markov, 2022, p. 445).

Около година по-рано преди да свалят пиесата „Аз бях той“, на 20-21 август 1968 г., Чехословакия е окупирана от армиите на Варшавския договор; България също участва в потушаването на Пражката пролет, даже е първата страна, настояла за военна интервенция. Неминуемо това превръща българските власти в още по-бдителни по отношение на идеологически „правилното“ изкуство и култура.

В настоящата статия ще се опитам да открия „чешката пиеса“ и мотива за свободата в писмата и документите на Георги Марков. „Чешкото“ като символ на неподчинение и непокорство; като себереализация чрез писма и жестове, чрез пиеси и репортажи. Самият Георги Марков в „Задочни репортажи за България“ прави уточнението, че ако е притежавал истинско чувство за гражданска честност и доблест, логично е било да остане в България и да се опита да се бори оттам, както се случва на честните и доблестни хора. Надделява личната му непоносимост, а не героичните пози, от които писателят така настойчиво страни през целия си живот.

„Аз бях той“ се оказва преломната „чешка пиеса“, заради която Марков трябва да напусне веднага България. На това отгоре е комедия, в чийто край героят инженер остава сам и се опитва да си спомни и „види“ отново своята машина и приятелите – това е своеобразно завръщане към себе си. Отделно комедията се превръща в тъжна история за човека, тръгнал по стълбата на израстването в кариерата, където качествата и законът нямат никакво значение. Действителността е доста цинично устроена, защото, ако го няма инж. Иван Петров, ще се наложи да го измислят. Наивникът е нужен на самозаблуждаващата се власт, нужен е заради корупцията и облагите на „своите“. Ясно е защо лицата на партийните величия, по свидетелски разкази, са помръквали по време на закритата постановка на „Аз бях той“. Изобличението е повече от очевидно, но за Марков драматургичното „чешко“ начало също е завръщане към себе си. Диалогът е изключително свеж и истински, конфликтността е не просто актуална днес и тогава, а по-скоро носи белезите на „живия свят“, както казва Георги Тенев (Tenev, 2018, p. 7) в предговора на томчето с пиеси, издадено от „Сиела“ през 2018 г. Може

да се добави, че така любимият герой на Марков – обикновеният човек, е показан като несъвършен, притиснат, но успява да излезе от ситуациите по свой начин, дори желае да се върне към своето „преди“. Най-големият страх на тоталитарната власт е от човешкото, което определя индивида с минало, настояще и бъдеще. Колебаещата се личност със свои ценности, морал и падения се опира на малкия си свят и ако го загуби като инж. Петров, настъпва празнотата и самотата. Идеологическото клише обаче призовава човека да е винаги нащрек, да дебне. Излизайки извън този прийом, Марков навлиза в сериозната конфликтност (и драматургия), като добавим и неподправения смях и ироничното като допълнителен пласт към общата картина на действието – нямало е как „още същата вечер“ писателят да не напусне България.

„Чешкото“ за Георги Марков в „Прага ’68“ е и светлина, прозрение за живота и смисъла му, както и осъзнаване на реалността без идеологически окраски, истинско усещане за пролет, съживяване и духовен подем:

> И в цялата тази мрачна, реакционна, безнадеждна атмосфера на отвъд-средновековен феодализъм чешката пролет дойде като първата светлина на възможен ренесанс. Апостолите на този ренесанс искаха да съборят крепостните стени, да сринат всички прегради между партия и човек, да отхвърлят налудните идеологични схеми и да признаят реалността (Markov, 2018).

Милош Войта и Ян Кошка до Георги Марков

На 31 октомври 1968 г. Георги Марков получава писмо от Прага от чешкия театрал и българист Милош Войта (Voyta, 2022, p. 65). Войта нарича свойски Марков Джери, обвинява го, че не държи на обещанието си (не му е пратил пиесата, която е обещал); с доста весел тон говори за думата „веднага“, която при балканските народи можело да означава месец-два до две години.

Внимателното вглеждане в датата на писмото обаче показва, че 31.10.1968 г. е близо два месеца след Пражката пролет, която приключва август същата година с навлизането на чужди войски в Прага. Точно по това време там ври и кипи. Приповдигнатият тон на Войта може да се приеме и като напрегнат и наистина фалшиво весел: да речем, съобщава, че жена му Марийка (българка) сънувала, че Марков я целува, затова и той изпраща целувки на Здравка Лекова, към онзи момент съпруга на писателя.

Българката Марийка всъщност е д-р Мария Христова Войтова, съпругата на чешкия театрал, която по това време се грижи за самозапалилия се Ян Палах, героя на Пражката пролет, който умира през януари 1969 г. от раните си. Погребението на Палах довежда до масови протести срещу окупацията. Едва ли д-р Войтова сънува Марков в този момент. Милош Войта действително внимава какво пише, защото е наясно къде и кога праща писмото си. Марков също знае, че кореспонденцията му се чете от

българските власти, предупреждаван е неведнъж за това, когато започва да живее на Запад.

Писмата от и до Марков носят скрита дълбочина и заряд, които не са за подценяване. Нужно е да се четат в контекст. Никой не разкрасява думите, но се усеща „желязната завеса“, усеща се времето, напрежението, което носи злото в лицето на тоталитарната машина.

В началото на ноември същата 1968 г. Марков получава писмо от Братислава от Ян Кошка (Koshka, 2022, p. 66) – словашки българист. В края на 50-те години на XX век Кошка специализира българска литература в СУ „Св. Климент Охридски“. Писмото му е доста по-въздържано от това на Войта, пише на Марков във връзка с превод на новелата и сборника „Жените на Варшава“. От издателството са харесали книгата, но от заглавието трябвало да се „избегне тая Варшава“. Кошка предлага доста по-несполучливите заглавия – „Приключенията на Барбара“, „Жените на Павел“ и пр. Също така недоволства, че се публикуват глупости (буквално така казва) и че печатът е компрометиран – очевидно съзнава, че руши добро заглавие като „Жените на Варшава“. Какво му отвръща Марков, вероятно трябва да се провери в архива на Кошка. Българистът казва, че ще предложи на издателството и „Портретът на моя двойник“.

Не е необходимо да се напомня отново, че това се случва около Пражката пролет. Контекстът и времето може да се открият във въздържания и учтив тон, забележките са общи, даже може да се каже, че важат и за днешното време. Нито дума за военната обстановка в Чехословакия, няма и как да бъде спомената. Това по всички правила се нарича автоцензура: Войта е излишно весел, а Кошка пише все едно животът е посредствен и рутинен около него. Няма и враждебност – все пак Марков е гражданин на страна, чиито войски участват в нахлуването и окупирането на Чехословакия, наред с други, разбира се.

И все пак Ян Кошка „изпуска“ две реплики, които бързо замаскира след това:

В нормална обстановка всичко щеше да върви успешно и бързо. (После бърза да каже, че положението на преводачите е сложно.)

Продължава всенародно разочарование. (Следва репликата за глупостите в печата и сложните културни връзки и нито дума за още по-сложните политически връзки.)

Писмата на двамата българисти, Войта и Кошка, говорят чрез своето мълчание. Чешкият мотив е реплика на премълчаното, или на желанието на преводачите да се скрият чрез своята дейност от ужаса на нахлуването и погрома. По-различни са взаимоотношенията на Георги Марков с близките му хора в България и някои негови сънародници в странство.

Петър Увалиев и Яна Пипкова

След един момент от своето пребиваване извън България Марков има обтегнати взаимоотношения и с двамата: Увалиев не му помага да пробие в киното, което навлиза и в криза по това време; Яна Пипкова свидетелства на делото срещу него. Това е видимо от разпита ѝ (Dobrev, 2022, p. 225) в началото на 70-те години на XX век, в който Яна Пипкова цитира писмо от Георги Марков, в което той казва, че няма да се върне при „[...] тези софийски шимпанзета и цялата българска измет". Тук ще отбележа, че в книгата „Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков" могат да бъдат прочетени показанията по делото „Марков" на негови колеги, както на български интелектуалци, критици, артисти. Не става ясно дали тези хора на духа са си давали сметка, че участват по някакъв начин в подписването на смъртната присъда на своя близък до неотдавна. По-скоро прозира страхът и безсърдечието (Яна Пипкова е и наранена), както и очевидното желание да запазят облагите си, с които българските писатели и артисти са особено популярни тогава. Най-унизителен е „разпитът" на Розалия Ликова (Dzhagarov, 2022, p. 183) пред Управителния съвет на СБП през 1972 г. Ликова се опитва да защити по някакъв начин Джери, онзи, когото е познавала, но изтъква, че днес той е „предател". Най-разочароващ е фактът, че преводачът Цветан Стоянов по поръчка на Службите е в Лондон при Марков (само веднъж) (Karayotov, 2022, p. 551), който го посреща с радост. В кореспонденцията на Марков до Антоанета Войникова, съпруга на Цветан Стоянов, прозира тъга: отишъл си е негов приятел, а Марков поднася своите съболезнования. Остава отворен въпросът за причините и мотивациите на Цветан Стоянов да осъществи това пътуване.

В свое писмо Атанас Славов пита Марков за адреса на Милан Кундера, на което той му отговаря, че няма връзка с него (Markov, 2022, p. 413). Можем да припомним, че Кундера е автор на ключов роман за Пражката пролет – „Непосилната лекота на битието", преведен като текст на английски и на френски през 1984 г., оригиналният текст на чешки излиза през 1985 г. Видим е интересът на по-будните българи тогава към всичко чешко, което символизира свобода и полет на духа.

На 3 октомври 1969 г. близката приятелка на Марков Яна Пипкова му пише, след като той вече е извън България:

> От театрите свалят пиесата на Артър Милър, тъй като е говорил на страната на чехите (Pipkova, 2022, p. 97).

и

> Знай, че твоите писма се оглеждат, фотографират, тълкуват най-внимателно! (Pipkova, 2022, p. 97).

Очевиден е страхът на българските власти от онези, които са „на страната на чехите“. Ясно е и че Марков не се отказва от заглавието „Жените на Варшава“, което не се харесва на чешките му приятели, но е със славянски привкус. Известният полски и канадски славист Едвард Можейко в своя фундаментален труд „Социалистическият реализъм. Теория. Развитие. Упадък“ пише за XIX сесия на Съвета за култура и изкуство през март 1956 г. в Полша. Можейко подробно разказва за горчивата равносметка на Ян Кот по отношение на социалистическия реализъм. Той твърди, че след тази сесия социалистическият реализъм никога не възстановява своето положение в Полша (Mozheyko, 2009, p. 249). Можейко допълва, че развоят на събитията предизвиква безпокойство в съседните страни, особено в СССР и ГДР, но Кот получава най-остро осъждане по страниците на българския литературен печат. В Чехословакия изказването на поляка се публикува (за разлика от България), а и полемиката там е лишена от изблици и обидни нападки (Mozheyko, 2009, p. 249). За цялото това раболепие на българския културен деятел от онова време има не една или две страници в репортажите и писмата на Марков. Очевидна е невъзможността му да прави компромиси от един момент нататък, когато опознава отвътре тоталитарната система. Спорно е колко е „техен“ Марков. По-горе цитирах от репортажа „Чувство за непоносимост“, в който писателят казва, че е усещал предопределеност, че е знаел кое е „тяхно“ и кое „негово“, че е правил опити, но не е успял да се идентифицира напълно с тях. За тази вътрешна отдалеченост на човека от властта пише и Цветан Тодоров, разказвайки за своя живот в България; споделя, че благодарение на интересите си към литературознанието бързо разбира, че „всяка полемика за идеите и ценностите, каквато предизвиква литературата, ми бе забранена“ (Todorov, 2015, p. 6).

На 8 октомври 1969 г. Марков се намира в Болоня и изпраща писмо на Петър Увалиев с надеждата „да тръгне“ поне с „Жените на Варшава“. Казва направо:

> Живея в почти пълна изолация, опитвам се да решавам интересни за мен проблеми, пиша много [...]. Атмосферата у нас сега е такава, че изключва каквато и да е възможност за почтена работа. С две думи никога не е било по-лошо (Марков, 2022, p. 99).

Няма как чехословашките приятели на Марков да формулират така ситуацията в своята страна, пишат му писма от окупираната си родина, самият Марков тогава е все още в България. Има нещо органично в стремежа към „чешката пиеса“, този стремеж в изкуството се нарича *импулс*. Дори чисто езиково може да се наблюдава колко естествено, макар скрито и с недомлъвки, присъства „чешкото“ в писмата и документите – като нещо важно от общото ни развитие, въпрос на чест (дано и на съпричастност). Именно затова властите съблюдават кой и какво говори за чехите, така се стига до свалянето на Артър Милър от сцена.

Чешкият мотив в обвинителния акт на Софийската градска прокуратура по делото на Георги Марков за изменничество

В обвинителния акт на Софийската градска прокуратура по преписка от 1972 г. още на първа страница се намесва английската радиостанция Би Би Си и западногерманската „Дойче веле". Отбелязва се, че Марков търсел изява на литературните си възможности чрез тях. Вероятно се има предвид популяризация на тези възможности. Доказателства събира агенция „София прес", като прослушва радиоемисиите, в които участва Марков с „остър антибългарски език", както се твърди. За обвинителния акт се използват свидетелствата на Евгения Филипова, Антоанета Джорова, Любомир Кабакчиев и Яна Пипкова. Всички са се виждали или контактували с него, след като напуска България. Някои от изброените имена са сред живите, биха могли да попълнят архива на Георги Марков с по-точни свидетелства за онова време и за мотивите, свързани с личните им постъпки.

Марков е обвинен в цинично и вражеско отношение към социалистическата държава, „стопанското и културно развитие на страната", както и в „злостни клевети", насочени срещу дейци на културата, срещу партийни и държавни ръководители. „Забравил род и родина, продължава Софийската градска прокуратура, Марков нарича по радио „Дойче веле" Съюза на българските писатели „една плитка локва" (Danov, 2022, p. 201). Официално-деловият стил, необходим при изграждането на документи, отстъпва на емоционалните изблици на подписалия се зам.-градски прокурор на София Данов.

Любопитен е моментът, в който прокуратурата защитава изкуството и културата от „клеветническите твърдения" на Марков. Като части на речта преобладават прилагателните, оттам и квалификациите срещу писателя, които извън контекста на времето (а и за самото време) звучат абсурдно. Марков е обвинен, че пледира за *свобода на културните дейци* (курсив мой) – „Дори нещо повече – твърди прокуратурата – след като хули нас, безогледно поучава и „консервативно редакционните среди в западната култура" (p. 203). Марков е критичен към „свои" и „чужди". Тоталитарната власт съществува и осмисля себе си, като определя точно кой е нейният враг. Случаят „Марков" обаче излиза извън контрол, българските власти стигат до идеята, че и Западът също се нуждае от защита, от българска защита.

В обвинителния акт се цитират думите на Марков, в които той говори за **чешките събития** и българското кино, над което надвисва Държавна сигурност – думите му са от репортаж по радиото. Нещо повече, казва българският писател: „[...] фактически всяка творческа работа бе спряна. Темите, предложени на кинодейците за работа, бяха само две – далечното историческо минало и днешните подвизи на Държавна сигурност" (Danov, 2022, p. 201). Това се случва след Пражката пролет.

Зам.-градският прокурор на София Данов възкликва, позволявам си да цитирам отново: „Но какво предлага той и какво създават неговите господари – творби за „бандити“ от типа Ал Капоне или живота в нощните заведения или [...]“ (Danov, 2022, p. 202). Прокурорът припомня и дейността на Марков в издателство „Народна младеж“, в което предлагал книги с антикомунистическо съдържание. Дава се за пример „Тъгата на лейтенант Боровка“ от чехословашкия писател емигрант Йозеф Шкворецки (p. 205).

Марков споделя един основен принцип в изкуството – „или агнето, или вълкът“, но според него не може „и вълкът сит, и агнето цяло“. Интересът му и към чешките събития очевидно оформя възгледа му на непокорен човек, който страни от героичните пози, както вече бе подчертано.

На 10 ноември 1972 г. следователят Константин Добрев разпитва Ганка Попдимитрова (Dobrev, 2022, p. 209) по случая „Марков“, тя е редактор в издателство „Народна младеж“. Попдимитрова разказва, че след заминаването на Марков за Италия са открити три книги, влезли в плана на издателството, които са били „идейно неиздържани“ (p. 210). „Бяха дори с антикомунистическо съдържание“ (p. 210) – допълва тя. И тук дава за пример „чешки автор, който по време на събитията е избягал в Канада“[2] (p. 210). Попдимитрова разказва за авторитета на Марков като автор и влиянието му върху колегите ѝ. Създадената от него редакция е разформирована заради книгите с антикомунистическо и антисъветско съдържание, а редакторите – наказани. Марков е внасял известна свобода в това издателство, от която свобода и колегите му са имали нужда. Неслучайно след неговото заминаване вече е било невъзможно да се търси новото и любопитното в литературата, което Попдимитрова определя като антисъветско. Това се случва след Пражката пролет. И ако направим опит да спекулираме, ще кажем, че ако бунтът на чехите не беше потушен, и у нас щеше да се усети по-човешкото лице на социализма, както забележително казва Александър Дубчек. Очевидно е, че Марков се е опитвал да е извън наложените от властта схематизъм и безвкусица по отношение на литературата и културата, правил го е „тайно“, опитвал се е да се съпротивлява чрез законите на естетическото начало и/ или драматургичната конфликтност, затова и не се усеща докрай „техен“. Целият му биографичен наратив показва дори, че му липсва вярност към един човек (дори и в личен план), към една идея, към една кауза, към една власт. Не му липсва вярност към човешкото начало обаче и приятелството, затова и не допуска, или поне не откривам нещо подобно в публикувания му архив, че Цветан Стоянов го посещава в Лондон под давление на Службите. Марков искрено страда след смъртта му.

Предстоящи теми, юли 1978

В записките на Георги Марков откриваме предстоящите му задачи през 1978 г. (Markov, 2022, p. 430). Темите са интересни и от днешна гледна точка:

2 Очевидно става дума за Шкворецки – б. а.

кокошият инстинкт на всички автори; Веселин Андреев; езикови проблеми на съвременния български книжовен език и пр. Под точка пета е написано: „Чехословакия – много аспекти“. Очевидно Марков е очаквал по-добри дни за себе си и своите занимания, започнал е да планира и записва идеите си. В писмо до Димитър Бочев (Markov, 2022, p. 395) от 1977 г. споделя, че е престанал да следи сп. „Индекс“, въпреки че там е открил „много хубави материали за чехите и по-специално за пиесата на Хавел“ (p. 395). Очевидно интересът му към чешката тема е траен и идва още отпреди заминаването му от България.

В строго секретен документ от декември 1975 г., засягащ радио „Дойче Веле“ (Началник Първо главно управление – ДС, с. 334), се изтъква, че един от главните отдели е за Европейските социалистически страни, в който влизат секциите на България, Румъния, Чехословакия и пр. Изтъква се и „идеологическата им диверсия“. В справката Марков е наречен „беглецът писател“, очевидно е част от общата „вражеска емиграция“ (p. 334). Началникът на Първо главно управление признава, че с назначаването на Марков през 1974 г. „блудкавите“ програми на българска тематика „са освежени“ (p. 336). Въпреки че е обиждан и отричан от властта в България, Марков е признат от всички за интересен писател и журналист, дори от онези, които го определят като свой враг.

В Би Би Си също продължава интересът му към чешката тема. В личната му кореспонденция до Димитър Бочев от 6.03. 1977 г. четем, че „брат Тео“ е добре, след като е постигнал огромен успех с главната роля в пиесата на Вацлав Хавел „Аудиенция“, предадена по Би Би Си: „Би Би Си направи чудесен жест, като отмени цялото предаване и го посвети на пиесата – 45 минути. Мисля, че стана много хубаво и беше отчетено като постижение […]“ (Markov, 2022, p. 380).

Полската българистка Целина Юда в книгата си „Под знака на НРБ. Българската култура и литература в капана на идеологията“ (Yuda, 2006, p. 47) пише за сложната и драматична съдба на българския интелектуалец след 9. IX. 1944 г. Развива и тезата за духовната биография на интелектуалеца, която е част от колективната идентичност. Очевидно, който не успява да се приспособи към новите времена, е бил маргинализиран, а понякога и убиван като българския писател Георги Марков. Интересното при него е, че поне видимо той е бил успял писател в България, четен и популярен (до момента, когато не решава да си тръгне, защото в България става тягостно след чешките събития). Авторът познава прийомите на властта и пътищата за издигане именно затова е толкова изобличителен и автентичен със своите репортажи по Западното радио. Георги Марков извървява труден път в личностен и творчески план, по който разбира, че в изкуство и литература не може да има „и вълкът сит, и агнето цяло“ – или е едното, или другото, както споменах вече. Мисля, че Георги Марков, за разлика от Павел Вежинов, не успява да напише своя истински голям текст (той мечтае

за роман) в България. Репортажите по Западното радио се превръщат в неговия „роман“, в които честно, някои казват субективно, се вписва в колективната ни памет. Последователно, и то чак към края на 70-те и началото на 80-те години на XX век, Павел Вежинов достига до „Бариерата“ и „Нощем с белите коне“, но с доста идеологически клишета и компромиси в своето творчество преди това. Още през 1969 г. без героични пози Георги Марков разбира, че не може да живее и пише по „този“ начин, очевидно е искал нещо да промени, преди да е станало късно. След напускането му комунистическата власт изземва всичко написано от него от книжарниците и библиотеките: от най-четен, се превръща в низвергнат. Можем да гадаем дали Георги Марков е съзнавал, че се доближава до онова гранично състояния на разбунтуваност, за което Албер Камю казва, че води до смърт (Kamyu, 2023). Полемика с абсолютната идеологическа истина не може да има – това Марков със сигурност е разбирал, щом отклонява молбите на близки и далечни познати да се върне в България. Мислел си е, че може да избегне насилствената смърт по този начин, но е грешал.

Още от времето на Българското възраждане стремежът на нашенеца към Европа е пословичен. Темата вълнува не един или двама автори, които я адаптират в различни образци – къде с комичен маниер и фолклорни мотиви като в „Криворазбраната цивилизация“ (1871) на Добри Войников или в сатиричните фейлетонни разкази „Бай Ганьо“ (1895) от Алеко Константинов. Европа като ценност и начин да осмислиш „своето“ е част от житейския път на П. П. Славейков, който се заема с нелеката задача да представи пред авторите на младата българска литература естетически критерии на писане, той е първият, който си поставя това като цел заедно със своите приятели от кръга „Мисъл“. Разбира се, среща отпор от страна на Вазов, с когото изобщо не запазват добрия тон, дори в името на литературата.

Очевидно тази тънка „европейска линия“ се оказва устойчива през времето: като мотив в творби на български автори или като стремеж за учене по Европа, да речем, а после като пренасяне на култура и образци чрез преводи. Самият Георги Марков иска да успее на Запад, да пропише на английски и най-после да бъде разбран истински от някого. Въпреки че творбите му в България са с общ тираж около 63 000 екземпляра, той иска повече, иска нещо различно. Георги Марков не е подозирал колко добра картина на „българския модел“ ще са неговите „Задочни репортажи за България“, които се четат по „вражеското радио“ – както се изразяват българските комунисти в секретните документи. Толкова проникновен и откровен глас в нашето литературно битие – няма. Поне не и в такава форма. Георги Марков е разбрал, че Западът не се интересува от родните теми, и започва да адаптира и представя отдалече пред българските радиослушатели онова, което знае и познава най-добре – нашата действителност. Той се изказва по повечето проблеми, касаещи ни като нация, народ, индивиди.

На прицел са всякакви тоталитарни прийоми, които потискат човека и съществуването му, обикновения човек, както казва той. Именно затова би могло да се каже, че Георги Марков написва своята „чешка пиеса“, т.е. превръща се в неудобен и непокорен човек и заплаща с живота си, подобно на герой от Пражката пролет, въпреки че осъзнато винаги се е стремял към живота, а не към смъртта.

References

Boev, H. (2022). The sea in the works of Sylvia Plath and Petya Dubarova: A comparison. *Studies in Linguistics, Culture, and FLT*, 3, 007-029.

Chernokozhev, V. (2009). Antitotalitarnata literatura: Pamet za zloto, otgovornost za badeshteto. In Chernokozhev, V., B. Kunchev, E. Sugarev. (Eds.) *Antititotalitarnata literatura: sbornik, posveten na 20-godishninata ot padaneto na Berlinskata stena.* Sofia: Izdatelski tsentar "Boyan Penev", 13-22. [Чернокожев, В. Антитоталитарната литература: Памет за злото, отговорност за бъдещето. В: Чернокожев, В., Б. Кунчев, Е. Сугарев (съст.) *Антитоталитарната литература: сборник, посветен на 20-годишнината от падането на Берлинската стена*. София: Издателски център „Боян Пенев“, 2007, 13-22.]

Danov. (2022). Obvinitelen akt. Po obvinenieto na Georgi Ivanov Markov. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 199-206. [Данов. Обвинителен акт по обвинението на Георги Иванов Марков. В: Марков, Л. (съст.) *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 199-206.]

Dobrev, K. (2022). Razpit. Ministerstvo na vatreshnite raboti. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 223-226. [Dobrev, K. Разпит. Министерство на вътрешните работи. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 223-226.]

Dzhagarov, G. (2022). Protokol ot zasedanie na Upravitelniya savet na SBP ot 24. 03. 1972 g. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 182-187. [Джагаров, Г. Протокол от заседание на Управителния съвет на СБП от 24. 03. 1972 г. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 182-187.]

Kamyu, A. (2023). *Razbuntuvaniyat chovek*. Sofia: Fama. [Камю, А. *Разбунтуваният човек*. София: Фама, 2023.]

Karayotov, B. (2022). Protokol za razpit. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 543-552. [Карайотов, Б. Протокол за разпит. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 543-552.]

Koshka, Y. (2022). Yan Koshka do Georgi Markov. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 66-66. [Кошка, Я. Ян Кошка до Георги Марков. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 66-66.]

Markov, G. (2022). Chuvstvo za neponosimost. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 442-449. [Марков, Г. Чувство за непоносимост. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 442-449.]

Markov, G. (2018). Praga '68. *Kultura*, 20.08.2018. [Марков, Г. Прага '68. *Култура,* 20.08.2018]. https://kultura.bg/web/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B0-68/

Markov, G. (2022). Predstoyashti temi. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 430-430. [Марков, Г. Предстоящи теми. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 430.]

Markov, G. (2022). Georgi Markov do Dimitar Bochev. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 394. [Марков, Г. Марков до Димитър Бочев. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 394.]

Markov, G. (2022). Georgi Markov do Atanas Slavov. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 412-414. [Марков, Г. Георги Марков до Атанас Славов. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 412-414.]

Mozheyko, E. (2009). *Sotsialisticheskiyat realizam. Teoriya. Razvitie. Upadak.* Sofia: *Sveti Kliment Ohridski* University Press. [Можейко, Е. *Социалистическият реализъм. Теория. Развитие. Упадък.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 2009.]

Pipkova, Y. (2022). Yana Pipkova do Georgi Markov. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 97. [Пипкова, Я. Яна Пипкова до Георги Марков. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 97.]

Tenev, G. (2018). Predgovor. In Markov, G. *Piesi*. Sofia: Siela, 7-12. [Тенев, Г. Предговор. В: Марков, Г. *Пиеси*. София: Сиела, 2018, 7-12.]

Todorov, Ts. (1998). *Zhivot s drugite*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Тодоров, Ц. *Живот с другите.* София: Наука и изкуство, 1998.]

Todorov, Ts. (2015). *Sami zaedno. Choveshkiyat otpechatak 2*. Sofia: Iztok – Zapad. [Тодоров, Ц. *Сами заедно. Човешкият отпечатък 2.* София: Изток – Запад, 2015.]

Voyta, M. (2022). Milosh Voyta do Georgi Markov. In Markov, L. (Ed.). *Az byah toy. Pisma i dokumenti za sadbata i tvorchestvoto na Georgi Markov*. Sofia: Riva, 65. [Войта, М. Милош Войта до Георги Марков. В: Марков, Л. (съст.). *Аз бях той. Писма и документи за съдбата и творчеството на Георги Марков*. София: Рива, 2022, 65.]

Yuda, Ts. (2006). *Pod znaka na NRB. Bulgarskata kultura i literatura v kapana na ideologiyata*. Sofia: Kolibri. [Юда, Ц. *Под знака на НРБ. Българската култура и литература в капана на идеологията*. София: Колибри, 2006.]